

Marcin Braniewski

"Dzieje Gminy Skarżysko Kościelne", Piotr Kardyś, Marcin Medyński, Krzysztof Zemeła, Tadeusz Wojewoda, Skarżysko Kościelne 2010 : [recenzja]

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 2, 164-172

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

**Piotr Kardyś, Marcin Medyński,
Krzysztof Zemęła, Tadeusz Wojewoda,
Dzieje Gminy Skarżysko Kościelne,
Skarżysko Kościelne 2010, ss. 488**

W ostatnich latach bardzo popularne stały się badania tak zwanych „Małych Ojczyzn”. Powyższa publikacja jest właśnie tego typu pracą przygotowaną z okazji jubileuszu gminy. Jest monografią prezentującą dzieje – w tym wypadku jednej z gmin województwa świętokrzyskiego – Skarżyska Kościelnego, od pradziejów po niemalże współczesność.

Jako pierwszy wyniki swoich dociekań naukowych zaprezentował Piotr Kardyś. W rozdziale pt. „Obszar gminy Skarżysko Kościelne w pradziejach i średniowieczu” znajdziemy informacje m.in. o działalności człowieka pierwotnego od najstarszych śladów jego pobytu nad Kamienną z okresu kultury mustierskiej, przez późniejsze okresy, aż po epokę żelaza. P. Kardyś zwrócił przy tym uwagę na szczególną rolę rezerwatu archeologicznego Rydno, jako miejsca pozyskiwania hematytu oraz punktu wymiany towarów¹. Dość dokładnie omówiony został stan badań archeologicznych prowadzonych na interesującym autora obszarze. W dalszej części rozdziału autor zaprezentował m.in. kwestie przynależności dzisiejszej gminy do obszarów zajmowanych przez plemiona słowiańskie zamieszkujące tereny południowej Polski. Przytoczył w tym miejscu nową koncepcję podziału plemiennego autorstwa Andrzeja Buko, wskazującej na istnienie plemienia Sandomierzan, których wpływy sięgać miały na obszary dzisiejszego Skarżyska. Zwrócił uwagę na rolę sąsiednich ośrodków miejskich i ich wpływ na dzieje obszarów położonych nad Kamienną, takich jak: Radom, Sandomierz i Wąchock. Autor omówił wpływ opactwa wąchockiego na rozwój osadnictwa na interesującym nas terenie. Zaprezentował istniejące na tym obszarze stosunki własnościowe zwracając uwagę na ich dynamiczną zmienność. Wśród właścicieli dóbr pojawili się biskupi krakowscy, ród Odrowążów, Lisów i Powatów. P. Kardyś opisał też spory graniczne, do których dochodziło między miejscową szlachtą

¹ P. Kardyś, *Obszar gminy Skarżysko Kościelne w pradziejach i średniowieczu*, [w:] P. Kardyś, M. Medyński, K. Zemęła, T. Wojewoda, *Dzieje Gminy Skarżysko Kościelne*, Skarżysko Kościelne 2010, s. 8-21.

a biskupami krakowskimi i opactwem wąchockim. Następstwem tych konfliktów miało być pojawienie się dwóch Skarżysk: Klasztornego i Rycerskiego. Omówiono też strukturę kościelną regionu w okresie średniowiecza. Autor poruszył przy tym problem realnego uczestnictwa wiernych w obrzędach religijnych².

W drugim rozdziale publikacji Krzysztof Zemęła i Marcin Medyński skoncentrowali się na omówieniu dziejów Skarżyska Kościelnego i okolic w XVI–XVIII w. W pierwszej części autorzy przypomnieli strukturę administracyjną obszaru, która nie ulegała w tym czasie zasadniczym zmianom. Obszar dzisiejszej gminy był tak naprawdę podzielony między powiat radomski i sandomierski, gdzie funkcję granicy pełniła w tym rejonie rzeka Kamienna. Omówiona pokrótce została również struktura administracji kościelnej oraz panujące stosunki majątkowe. Poruszona została kwestia kształtowania się sieci miejskiej i wpływu na procesy urbanizacyjne istniejącej sieci dróg. Dużo miejsca autorzy poświęcili kwestiom rozwoju osadnictwa, gdzie nadal dominującą rolę odgrywali biskupi krakowscy i cystersi wąchoccy. Autorzy prezentując ten proces przytaczają dane pochodzące z takich źródeł jak *Księgi dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529*. Wykorzystany też został *rejestr podymnego starostwa radomskiego z miast i wsi wokół Radomia położonych... uzyskanych z roku pańskiego 1563*³. Nadal w omawianym okresie dochodzić miało do częstych sporów granicznych w związku z brakiem precyzyjnego wytyczenia granic własnościowych. Autorzy opisują również zmiany demograficzne zachodzące na omawianym obszarze w XVII w. ukazując wpływ niektórych wydarzeń na stan zaludnienia np. najazd Rakoczego w 1657 r. – w czasie trwania tego ataku zdewastowany i ograbiony został miejscowy kościół. Przytoczone zostały tu dane pochodzące z *lustracji województwa sandomierskiego z lat 1660–1664, spisu pogłównego z 1662 r. z obszarów powiatu radomskiego i sandomierskiego oraz rejestr podymnego z 1667 r.* Zaprezentowane zostały również zmiany liczby ludności w XVIII w. Zwrócono tu m.in. uwagę na burzliwe losy regionu, którego mieszkańcy dotknięci ciągłymi przemarszami wojsk koronnych i konfederackich popadali w ubóstwo. Bardzo ważnym wydarzeniem dla

² Ibid., s. 26-46.

³ K. Zemęła, M. Medyński, *Skarżysko Kościelne i okolice w XVI–XVIII w.*, [w:] P. Kardyś, M. Medyński, K. Zemęła, T. Wojewoda, *Dzieje*, s. 61-69.

panujących stosunków majątkowych w regionie była uchwała Sejmu Czteroletniego o przejęciu przez skarb dóbr biskupów krakowskich. Szereg osad w rejonie stało się własnością państwa⁴.

Odrębną kwestią poruszoną przez K. Zemełę i M. Medyńskiego jest problematyka rozwoju górnictwa i hutnictwa nowożytnego. Autorzy i tym razem zwrócili uwagę na istotną rolę cystersów wąchockich dla rozwoju tych gałęzi produkcji. Podkreślony został fakt gospodarczej roli tego obszaru będącego częścią większego przedsięwzięcia, jakim był Staropolski Okręg Przemysłowy. Wśród ośrodków hutnictwa został wymieniony Bzin. Zaprezentowano też inne ośrodki takie jak: kuźnica Marcinkowska, a w dobrach biskupów krakowskich Michałów i Majków oraz Parszów⁵.

Ostatnia część tego rozdziału została poświęcona życiu religijnemu ludności Skarżyska i okolic. Autorzy sugerują, że przodującą rolę odgrywała parafia wąchocka, gdzie organizowane były najważniejsze uroczystości religijne. Nie zapomnieli o omówieniu przeszkód, jakie musiała pokonać część wiernych by dotrzeć do kościoła – mowa o kilkunastokilometrowym dystansie do pokonania oraz rzece Kamiennej utrudniającej drogę do Wąchocka. W celu ułatwienia ludności dostępu do kościoła powstawały kaplice filialne, np. w Rejowie i Bzinie. Ważnym wydarzeniem w dziejach Skarżyska Kościelnego okazała się fundacja murowanego kościoła – wybranie właśnie tej lokalizacji, zdaniem autorów było dowodem na wzrost znaczenia tego ośrodka w rejonie. Autorzy zaprezentowali przy tym postać opata cysterskiego, Jana Karola Konopackiego, inicjatora tej budowy. Drugim istotnym wydarzeniem dla osady Skarżysko wskazanym przez autorów – było utworzenie samodzielnej parafii w 1657 r. Ukazane zostały też dalsze losy kościoła parafialnego w Skarżysku. Przytoczono ważne wydarzenia w życiu parafii jak: ufundowanie dla kościoła dwóch dzwonów w 1655 r., powstanie organów kościelnych oraz inkorporacja parafii Skarżysko do klasztoru wąchockiego, która nastąpiła w 1776 r.⁶

⁴ Ibid., s. 76-77, 82.

⁵ Ibid., s. 84-86.

⁶ Ibid., s. 89-93.

Trzeci rozdział publikacji przygotowany również przez M. Medyńskiego i K. Zemełę został poświęcony dalszym, już porozbiorowym, losom Skarżyska Kościelnego i okolic, aż do początków XX w. Zastosowano tu podobny jak we wcześniejszej części układ prezentowanego materiału. Na początku omówiona została przynależność administracyjna obszaru. Prześledzone zostały zmiany terytorialne począwszy od wcielenia tych ziem do zaboru austriackiego w ramach Galicji Zachodniej, a dokładniej cyrkułu radomskiego (1796), przez przejściowy okres przynależności obszaru do Księstwa Warszawskiego (od 1809) w ramach departamentu radomskiego – po przyłączenie ziem do Królestwa Polskiego. Skarżysko Kościelne w tym przypadku zostało przypisane do nowej jednostki administracyjnej – obwodu opatowskiego w ramach województwa sandomierskiego, ze stolicą w Radomiu. Następną zmianą przynależności Skarżyska Kościelnego nastąpiła po powstaniu styczniowym. Skarżysko znalazło się w guberni radomskiej (1866). Jak przypominają autorzy rzeka Kamienna stała się naturalną granicą guberni kieleckiej⁷. W dalszej części tego rozdziału poruszona została m.in. sprawa gospodarki rolnej oraz sytuacja majątkowa ludności. Zwrócono przy tym uwagę na klęski żywiołowe, które dotknęły region w latach 40. XIX w. Opisany został stan zagospodarowania takich ośrodków jak: Majków, Michałów, Grzybowa Góra, Lipowe Pole i Skarżysko Kościelne. Ważnym wydarzeniem dla ożywienia obszarów nad Kamienną była budowa w latach 1882–85 kolei Iwangrodzko-Dąbrowskiej⁸. Scharakteryzowana została również pozarolnicza działalność mieszkańców rejonu. Nadal ważną rolę odgrywało górnictwo i hutnictwo. Opisany został stan ilościowy kopalń oraz poziom wydobycia rudy w poszczególnych ośrodkach górniczych. Wspomniano też o gospodarce leśnej prowadzonej na tych obszarach oraz o istniejących w rejonie Skarżyska Kościelnego żwirowniach⁹.

Odrębną problematyką poruszoną w niniejszym rozdziale jest sprawa edukacji. Autorzy prześledzili proces zakładania parafialnej szkoły elementarnej od 1818 r., tj. pierwszej próby jej utworzenia – jak

⁷ M. Medyński, K. Zemeła, *W okresie niewoli narodowej. Od XIX do początków XX w.*, [w:] P. Kardyś, M. Medyński, K. Zemeła, T. Wojewoda, *Dzieje*, s. 117-120.

⁸ *Ibid.*, s. 125-130.

⁹ *Ibid.*, s. 134-137.

wskazują autorzy nieudanej po rok 1866, kiedy to wreszcie Szkoła Elementarna Aleksandryjska w Skarżysku rozpoczęła swoją działalność. Dość dokładnie zrelacjonowany został rozwój szkoły w latach 70. i 80. XIX w. Zaprezentowane zostały dane dotyczące liczebności poszczególnych oddziałów, źródła utrzymania placówki oraz wzrost księgozbioru w bibliotece szkolnej¹⁰.

W kolejnej części rozdziału trzeciego, podobnie jak i w rozdziale wcześniejszym, ukazane zostało życie religijne mieszkańców. Szczególnie ważnym wydarzeniem dla funkcjonowania kościoła na opisywanym obszarze była kasata zakonu cystersów w Królestwie Polskim w 1819 r. Oznaczało to dla parafii Skarżysko Kościelne początek trudnego czasu przejawiającego się w stałym jej ubożeniu. Doszło przy tym do reorganizacji administracji kościelnej w regionie. Precyzyjnie wydzielono kompetencje terytorialne i rzeczowe proboszcza Skarżyska i wikarego z Bzina (1888 r.), choć dopiero w 1919 r. erygowano oddzielną parafię Bzin¹¹.

Autorzy przyjrzeni się również problematyce powstań narodowo-wyzwoleńczych i ich wpływu na losy obszaru. Jeśli w okresie powstania listopadowego nie doszło do żadnych ważniejszych wydarzeń, to w czasie powstania styczniowego miało tu miejsce szereg potyczek i starć z wojskami carskimi. Szczególną rolę odgrywać miały tu oddziały Dionizego Czachowskiego. Opisane zostało starcie z okolic Grzybowej Góry z 18 kwietnia 1863 r. Mieszkańcy obszaru angażowali się także w późniejsze wydarzenia rewolucyjne. W 1905 r. mieszkańcy wsi Kamienna wzięli udział w strajku powszechnym. Przedstawiona została też akcja zbrojna Organizacji Bojowej PPS na urząd gminy Skarżysko Kościelne z dnia 27 grudnia 1905 r., podczas której zniszczono portrety carskie i akta. W dalszej części autorzy opisali losy Skarżyska w okresie I wojny światowej zwracając uwagę na przebieg starć i przemarsze wojsk, które tych terenów nie ominęły. W pierwszej fazie działań wojennych dochodzić tu miało do szeregu potyczek, a miejscowości przechodziły z rąk do rąk (wspomniano starcie pod Bliżynem). Zaprezentowane zostały również aspekty dotyczące organizacji okupowanych ziem do 1918 r.¹²

¹⁰ Ibid., s. 140-145.

¹¹ Ibid., s. 153-155.

¹² Ibid., s. 165-167.

Ostatni rozdział monografii autorstwa Tadeusza Wojewody poświęcony został czasom po I wojnie światowej. Autor w pierwszym podrozdziale prześledził m.in. pierwsze miesiące po odzyskaniu niepodległości oraz udział mieszkańców regionu w obronie ojczyzny przed najazdem bolszewickim w 1920 r. W dalszej części przytoczone zostały dane statystyczne zaczerpnięte ze spisu powszechnego z roku 1921 obrazujące sytuację powiatu iłżeckiego i stanu gminy Skarżysko Kościelne w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości: powierzchnię, liczbę mieszkańców, ich poziom wykształcenia oraz wyznanie. Zaprezentowane zostały ponadto informacje dotyczące funkcjonowania władz samorządowych oraz skład osobowy poszczególnych rad gminy wybieranych w latach 1919, 1927 oraz z 1934 r., ze szczególnym uwzględnieniem poziomu wykształcenia radnych. Przedstawiono także sytuację finansową gminy w latach 20. i 30. oraz dane dotyczące wydatków gminy w latach 1933-37. Prześledzono również proces wdrażania reformy rolnej. T. Wojewoda omówił ponadto kwestie istnienia różnych struktur i organizacji na terenie gminy, takich jak: partie polityczne oraz inne instytucje użyteczności publicznej – omówione zostały pierwsze lata istnienia straży pożarnej w Skarżysku Kościelnym. Dobrze scharakteryzowany został stan szkolnictwa w gminie. Poświęcono też uwagę losom parafii Św. Trójcy¹³.

Omówione zostały też wątki związane z okresem II wojny światowej. Poruszono tematykę nowego podziału administracyjnego wprowadzonego przez okupanta i miejsce gminy Skarżysko Kościelne w ramach dystryktu radomskiego. Podjęte zostały kwestie polityki okupanta wobec ludności gminy w ramach Generalnego Planu Wschodniego. Ukazano negatywny wpływ okupacji na sytuację szkolnictwa w regionie – aresztowanie i wywiezienie do Auschwitz 21 nauczycieli z powiatu iłżeckiego, a z innych akcji eksterminacyjnych rozstrzelanie kilkunastu mieszkańców Skarżyska Kościelnego w odwecie za zabicie Niemca pracującego na poczcie w Skarżysku-Kamiennej. Podane zostały przykłady oporu ludności polskiej wobec okupanta poprzez przynależność mieszkańców Skarżyska-Kamiennej i Skarżyska Kościelnego do

¹³ T. Wojewoda, *W II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, [w:] P. Kardyś, M. Medyński, K. Zemela, T. Wojewoda, *Dzieje*, s. 181-214.

różnych organizacji konspiracyjnych poczynając od „Orła Białego” na Armii Krajowej kończąc¹⁴.

W dalszej części rozdziału ukazany został proces kształtowania się struktur komunistycznych w regionie i przejmowanie przez nie kontroli. Jak podał autor skład osobowy lokalnych ośrodków władzy ulegał bardzo częstym zmianom. Widoczny był brak stabilności kadrowej. Autor dość dokładnie scharakteryzował skład osobowy Gminnej Rady Narodowej z lat 40. i początku lat 50. Opisany został ponadto stan ekonomiczny gminy w pierwszych latach po zakończeniu wojny z uwzględnieniem poziomu zniszczeń w wyniku działań zbrojnych. Zaprezentowane zostały również wątki walki prowadzonej w latach 1945–47 przez podziemie antykomunistyczne. Autor wskazywał na szereg działań komunistów o charakterze ogólnopaństwowym, takich jak referendum ludowe 1946 r. czy wybory 1947 r. rozpatrywanych z lokalnej perspektywy. Wspomnił o przedsięwzięciach natury ekonomicznej, takich jak polityka władz wobec wsi – plany kolektywizacji rolnictwa, przymusowych dostaw płodów rolnych¹⁵. Podjęta została następnie tematyka wzmożonej propagandy. Opisane zostały uroczystości, które ustanowiła nowa władza: Święto pracy 1 maja, „Święto odrodzenia” 22 lipca i rocznica „Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej” – święta, podczas których udział mieszkańców był obowiązkowy. Przedstawiono także sytuację szkolnictwa w gminie Skarżysko Kościelne po zakończeniu wojny. Autor wspomina również o innych organizacjach pożytku publicznego, jak odtworzenie się Ochotniczej Straży Pożarnej w Skarżysku Kościelnym, Skarżysku Książęcym, Majkowie i rozbudowę tych struktur w innych miejscowościach¹⁶.

W następnej części T. Wojewoda zaprezentował dzieje gminy Skarżysko Kościelne w latach 1954–1976. Najistotniejszą, z punktu widzenia administracji, zmianą było wprowadzenie mniejszych od gmin jednostek podziału administracyjnego, jakimi były gromady. Wprowadzone w 1954 r. rozwiązania okazały się nietrwałe. Negatywnie

¹⁴ T. Wojewoda, *W latach wojny i okupacji*, [w:] P. Kardyś, M. Medyński, K. Zemela, T. Wojewoda, *Dzieje*, s. 214–233.

¹⁵ T. Wojewoda, *W pierwszym okresie funkcjonowania „władzy ludowej”*, [w:] *ibid.*, s. 233–250.

¹⁶ *Ibid.*, s. 252–258.

ocenione zostały relacje pomiędzy gromadą Skarżysko Kościelne, a powiatem ilżeckim. Omówiony został skład osobowy rady narodowej wybranej w roku 1954. Nie zachowały się natomiast spisy z lat 1958, 1961 i 1965, co mogło wiązać się z ogromnym pożarem, który dotknął Skarżysko Kościelne w 1965 r. Sporządzona została też lista sołtysów w latach 1958–1967. Autor wspomniał o zmianie administracyjnej, która nastąpiła w 1972 r. i polegała na przywróceniu gmin w miejsce gromad, scharakteryzował skład osobowy nowej rady gminy Skarżyska Kościelnego przywróconej formalnie 1 stycznia 1973 r. Opisał dalsze działania władz w kwestiach przebudowy wsi polskiej w „duchu socjalistycznym” w okresie dekady Gierka. Ponownie zaprezentowane zostały zmiany w funkcjonowaniu różnych gminnych instytucji, takich jak: szkoły, biblioteki, straż pożarna i dostęp do służby zdrowia w omawianym przedziale czasowym. T. Wojewoda wspomniał o jednym z najważniejszych projektów peerelowskich w dziedzinie oświaty, jakim była akcja „Tysiąca szkół na tysiąclecie państwa polskiego”. W efekcie realizacji powyższej akcji zrealizowana została ważna inwestycja budowy szkoły w Skarżysku Kościelnym. Nowy budynek został oddany do użytku 12 listopada 1961 r. Przedstawione zostały również dalsze losy parafii Św. Trójcy¹⁷.

Kolejna ważna zmiana w podziale administracji kraju nastąpiła w 1975 r. Wprowadzenie 49 województw wiązało się z likwidacją gminy Skarżysko Kościelne i włączeniem jej terenów do gminy Mirzec. Zaprezentowano losy Skarżyska w ramach nowej przynależności administracyjnej. I tym razem poruszone zostały takie kwestie jak działalność szkół oraz wymienione zostały różne inicjatywy społeczne podejmowane w latach 80. Nie zapomniano również o omówieniu zmian zachodzących w strukturze kościelnej¹⁸.

Końcowa część publikacji poświęcona została ostatnim latom Skarżyska Kościelnego, dla którego istotnym wydarzeniem było przywrócenie w 1994 r. gminy. Zostały tu opisane takie kwestie jak problemy z podziałem majątku z Mircem, zmiany jakie zachodziły w ilości przynależących do gminy miejscowości, m.in. secesja Jagodnego, włączenia sołectw Majkowa i Michałowa (od 2001 r.). Zaprezentowano

¹⁷ T. Wojewoda, *Czas stabilizacji: gromada i gmina Skarżysko Kościelne (1954–1976)*, [w:] P. Kardys, M. Medyński, K. Zemela, T. Wojewoda, *Dzieje*, s. 260–287.

¹⁸ T. Wojewoda, *W gminie Mirzec (1976–1994)*, [w:] *ibid.*, s. 288–310.

dane statystyczne dotyczące stanu zaludnienia w poszczególnych wsiach oraz wyniki wyborów samorządowych do rady gminy z lat 1995, 1998, 2002, 2006. Autor przedstawił też listę inwestycji poczynionych w gminie w latach 2001–2009. Zaprezentował strukturę szkolnictwa, w tym zmiany wynikające m.in. z reformy systemu oświaty z 1999 r. Stąd powstanie gimnazjum w Skarżysku Kościelnym. Ostatnim wątkiem poruszonym w pracy jest kwestia ustanowienia herbu gminy Skarżysko Kościelne¹⁹.

„Dzieje Gminy Skarżysko Kościelne” to wartościowa publikacja przybliżająca czytelnikowi losy opisywanego obszaru, którego historia obfitowała w szereg ciekawych, czasami bardzo dramatycznych wydarzeń. Prześledzenie procesów dziejowych przybliży nas do pełniejszego zbadania historii regionu świętokrzyskiego.

Marcin Braniewski

¹⁹ T. Wojewoda, *W reaktywowanej gminie Skarżysko Kościelne (1995–2010)*, [w:] *ibid.*, s. 310–325.